

AZ ERZSÉBET-KORI ANGLIA MAGYAR SZEMMEL

A televízió filmsorozata újból felkeltette az érdeklődést I. Erzsébet angol királynő (1558–1603) iránt, aki életében és halála után is, otthon és külföldön egyaránt érdekelte az embereket. Nemcsak azért, mert egy olyan nő a trónon, aki valóban uralkodik s nemcsak jelképesen visel koronát, mindenütt ritkaságszámba ment. Nemcsak azért, mert egész Európát izgalomban tartó házassági kombinációk hosszú sora után végül is önszántából hajadon maradt. Hanem elsősorban azért, mert nevéhez, sőt tetteihez fűződik az európai történelem legalább olyan váratlan, mint amilyen látványos és évszázadokra ható fordulata: Angliának a szinte jelentéktelenségéből világhatalommá való felemelkedése – azé az Angliáé, amely az első, már történelmet fordító polgári forradalom, majd az ipari forradalom bölcsője lett. Ezt az Angliát s benne a királynő szerepét mutatja be a korabeli világot járt magyarok szemével a filmsorozatot követő televíziós beszélgetés résztvevőjének, Makkai Lászlónak itt következő cikke.

Erzsébet királynő személyével, hosszú és eseményekben gazdag életével a szépirodalom foglalkozott versben, és prózában, könyvben és színpadon. Ajakja nemegyszer jelent meg (magyarságon, újabban pedig (mint legtöbb nálunk is) a televízió képernyőjén. A művészet tolmácsolásában inkább egyénisége, gyakran magánélete kerül az előtérbe, s közéleti szereplése, jelentősége csak háttérnek szolgál, de – ha csak egy író nem a botránykrónika célzatával és színvonalán nyúl a témához – mindig kiderül, hogy a kettő szétválaszthatatlan: az embert, a tetteit a szerepe magyarázza csak meg. Régen is, ma is, valami olthatatlan kíváncsiság vonzotta, vonzza az embereket hogy „leleplezzék” a királynőben a nőt: Erzsébet, uralkodó cselekedeteinek rugóit női műveltségben keressék, akár pozitív, akár negatív értelemben.

Békekirálynő

Egyik legjobb ismerője, titkára, Salisbury lordja közvetlenül halála után azt mondta róla: „Több volt, mint férfi, de

valójában néha kevesebb, mint nő.” Ennek a megállapításnak csak akkor és annyiban adhatunk igazat, ha tudjuk, hogy Erzsébet nem valamiféle testi-lelki elferdülésből, hanem céltudatosan áldozta fel a nőnek őseredeti biológiai és történelmi jogon kijáró házasságot és saját gyermeket azért, mert csak így tudta biztosítani magának azt, amihez a legjobban ragaszkodott: a hatalmat – a férfiak fellett is. Az, amivel kevesebb volt, mint nő, ugyanaz, amivel több volt, mint férfi: királynő volt. Sorsulát vállalta – néha önmagával is küszködve – a reá osztott szerepet, teljesen azonosult vele; elsősorban ezért lett „nagy” uralkodó. Ebben azonban még nem különbözött a „nagy” férfi uralkodóktól. Amiben különbözött – s ez volt a „többlete” is velük szemben –, hogy nő maradt a trónon, s lett belőle a hagyományos háborúskodó katonakirály helyett a maga korában szokatlan – békekirálynő. Neki magának erre volt szüksége, mert tudta, hogy háborúban a fegyveres férfiak kiragadják a kezéből a tényleges hatalmat, s erre volt szüksége Angliának is, hogy behozza a kontinentális monarchiákkal szembeni ipari-kereskedelmi és politikai hátrányait.

„Het és Tudomány”, Bp., 1974. Május 24.

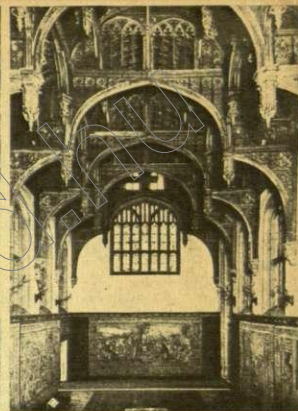

Erzsébet kedvelt tartózkodási helyének, a Hampton Court-palotának a nyugati kapuja

Erzsébet királynő mint Diana istennő Cörnellés Vroommek tulajdonított festmény

A királyi hálószoba részlete a Hampton Court-palotában

A palota diszterne

Mert Erzsébet trónraléptekor Anglia gazdaságilag és politikailag másodrendű ország volt. Egyedül nyersposztókészítése volt jelentős, de ezt is németalföldi — s francia és német földre emigrált protestáns németalföldi — mesterek festették nyírták, simították, és hollandi, velencei hajók szállították külföldre. Hiába volt az angol pénzre *hajó* képe verve, az angol még nem volt hajós nemzet. Csúfolták is a *ship* (=hajó) — *sheep* (=juh) szójátékkal az angolokat, hogy nem hajósok, hanem juhászok. Az angol hajózást azók a kalózkapitányok (*Hawkins, Frobisher, Drake* stb.) virágoztatták fel, akik a királynő titkos biztatását, sőt ültetéstől bekapcsolódást élvezve fosztogatták a tengerentúli gyarmatok kincseit szállító spanyol és portugál flottákat, s akik 1588-ban apró, de gyors hajóikkal legyőzték a spa-

nyol „győzhetetlen” armada” félméletes, de főmha vízi óriásait, csodaszzerűen, egyik napról a másikra megteremtve Anglia tengeri hatalmát.

Ekkor már teljes erővel működött az Erzsébet, s főleg legbelsőbb tanácsosa, Lord Burghley által létrehozott angol hadiipar, a hajóépítés és a vaságyúöntés — az utóbbi bevándorló német bányászok és kohászok alapvetéséből. Ezzel kezdődik a később világviszonylatban vezető helyre kerülő angol nehézipar története, de az angol politika világalgatól is, hiszen addig a nemzetközi politikában csak a Habsburg—francia ellentét mellett lékszerelője, többnyire Spanyolország csatlósja volt Anglia. Ezután viszont századokig az Erzsébet által kezdeményezett angol egységesítő-politika szabályozta Európa hatalmi viszonyait, s nem enged-

te, hogy bármelyik állam a többi fölé ke-
rekedjék a kontinensen, nehogy hátra tá-
madhassa Anglia tengeri uralmát.

Ma már mindez, visszatekintve, jól tudjuk, de mit láthattak meg ebből a kor-
társak Angliában vagy annak határáln
túl?

Budai István Angliáról

Abban a helyzetben vagyunk, hogy egy magyar tanult idezhettünk. Budai (humanista nevén Parmenius) Istvánt, ezt az alapos humanista műveltségű kálvinista ifjút, aki egy előkelő angol baráta (talán az akkor magyarok által is gyakran látogatott páduai egyetemről) magával vitt hazájába, s az angol tudományos és politikai élet körébe bevezetett. Hogyan csatlakozott; Budai István 1583-ban Sir Humphrey Gilbert amerikai expedíciójához, s hogyan vészett oda a hajótörésben, miután egyetlen fenmaradt *new-foundland* leveleiben első magyarként küldött tudósítást az *Újvilágból*, arról lapunk más helyén nemcsak a szó esik majd. Ezúttal arra figyeljünk, mit tudott meg és mit mondott Angliáról „Sir Humphrey Gilbert... hajózájáról” (*De navigatione illustris et magnanimit equitis aurati Humfredi Gilberti... 1582*) írt 424 soros latin költeményében, amely fennkölt humanista stílusban fogalmazott propagandatraktát készült Erzsébet királynő és tőkés vállalkozók megnyerésére Gilbert küszöbön álló amerikai utazásához.

Budai István műve jól tükrözi az anyagi haszon, a nemzeti dicsőség és a protestáns hittérjesztés vágyának azt a sajátos keverékét, amely a korai angol gyarmatosítást jellemzi. Néhány évi angol tartózkodása során ez a tehetséges fiatal ember alaposan kiismerte, mi mozgatta az angol nagypolitikát és széles közvéleményt. O maga is hátszá alá került ennek a közhangulatnak, mint azt memcsak verseinek őszinte, lelkes hangvétele, hanem a vállalkozáshoz való csatlakozása is mutatja. Jó tájékozottságát annak köszönhetette, hogy ismeretét első kézből kapta. A földrajzi ismeretekben nem kisebb emberektől tanult közvetlenül, mint az angol gyarmatosítás első és mindmáig klasszikus történetésztől, Richard Hakluyttól (híres műve, a „Principal Navigations”, azaz „Legfontosabb hajózáások” 1589-ben jelent meg, s előkészítésében Budai maga is tevékenyen részt vett), valamint Anglia első rendszeres földrajzi leírásának szerzőjétől, Camdentől (Britannia, 1586), akik őt barátjuknak nevezték, mintegy szellemileg egyenrangúnak tekintve a tudásszomjas jóvevényt.

Rajtuk keresztül került kapcsolatba Erzsébet királynő bel- és külügyminiszeri hatáskörű titkárával, Walsingham-mal, aki viszont nyilván egész Európát behálózó hírszerző szervezetére egyik jövőbeli tagját látta a sokfelé járt, sok nyelvet beszélő magyarban, s egybenként is összekapcsolta őket a mindkettőjüket fűtő puritán színezetű kálvinista vallá-

sóság. Walsingham tudvalegőleg mindig arra igyekezett buzdítani a vallásilag nála jóval mérsékeltebb buzzalmú királynőt, hogy álljon az ellenreformációval élethalálharcot vívó európai protestantizmus élére, ami a jesusita térítés és a török hódítás közé szorult magyarországi reformációt képviselő Budaiban messze-menő, költeményben is megszólaló reményeket kellett. Egyébként minden jel arra mutat, hogy — ha csak futólag, egy udvari bemutatás erejéig is — Erzsébettel személyesen is találkozt.

Az aranykor gondolata

Mindenestre nagyon jól tudta, hogy mit kell mondania verseiben a királynőnek, ha hatni akar a Gilbert érdekében. Mindenekelőtt Angliát magasztalta, e „szigetet az óceánban, a nagyvilág díszét”, mely „mesterségekben gazdag, népességben bővelkedik. . . s annyi tette hírével az egész világ fejévé lett”. Miután így az angol világhuralmi ambíciókat már beteljesedettnek ábrázolta, Anglia világmisszióját az emberiség újabb aranykorának fejlődésében jellelte meg. Ez a gondolat majd csak háromnegyed évszázad múltán, Milton forradalmi költszétében és Cromwell forradalmi politikai programjában vált az angol köztudat alapmotívumává, csirában azonban Budai már jól kitapintotta s — külföldi léte — az első közt mondta ki, még a spanyol armádnak aratot győzelem előtt.

Iskoláztató humanista költőhöz illően erről szóló mondanivalóját egy antik mítoszba foglalta, amely szerint az emberi sors története kezdeten, a béke és az igazság „aranykorát” élte, s ez időben Zeusz leánya, Asztreia az emberek közt lakott, de elhagyta őket, mikor a háború és a zarnokosság megrettotta az emberiséget. Am Vergilius jóslata szerint Asztreia egy újabb aranykort hozna visszatér majd az emberek közé. Az angol humanista irodalom is alkalmazta Erzsébet személyére az Asztreia hasonlatot, Budai mindenesetre az első közt, és bőven ki is fejtette, egyenesen a királynőhöz intézte szavait. Refrénként ír vissza költeményében, hogy „az aranykorra mutat” — először is — az angolok reformát, tiszta vallása, továbbá belső szabadsága („nem szűz zarnokot ér föld, hanem biztonságos korszakot”) és külső békeje („a városok minőségét által körülbéve” . . . „a fejedelmek zászlói örömeimnek . . . nagy . . . akéző kúdszólatnak az újfiásod . . . az édes békét és barátságot műveli”). Mind ezt Erzsébetnek lehet köszönni, aki mint

visszatér Asztreia, vagy második szűz Diana, felülmúlja nemét és az ókor féltéseit, „mert míg más királyok rettegnek életükért, s éjjelente rémlátomások kísérik őket álmaikban, addig neked, a hatalmas óceánok által úrnőjnekem tisztelt Elisai, aki egyedül tudtal csöndes békét amini országodnak, néped azt kívánja, hogy örökké élj.” A korszerű zsoldosereg hiányára céloz, írván: „Máshol idegenek őrzik a királyok ajtóit, életét és uralmát, a te küszöbödre honpolgárok vigyáznak”. (Valójában azonban a parlament óvatosságából fakadt, hogy állandó katonaságra nem szavazott meg adót a királynőnek, akinek ez éppen elég aggodalmat okozott s béképolitikája másik, kényszerű indítéka volt). „Míg más uralkodók megvetik a tudományt, te mélyen merítettél a művészek forrásából, amelynek színműve az ókor és a mai keresztény népek minden nyelvén csörgedezik szódból.” (Erzsébet valóban jól tudott latinul, görögül, franciául, olaszul és spanyolul, kitűnően játszott virginálon és verseleget is.) „Mind ezt hallja a világ és mindenképp nekem a vágóit, hogy uralmad alá hajtás magukat, aki pedig sílőszed van, az is csodálja erődöt, igazságos jogardat üdözt a török, keressék szövetséget a harcias franciák, jól tölted a sokszor megvert spanyol . . . a távoli magyarok is biztos határaid közé vágynak.”

Vajon, mindez csak szokványos humanista költői túlzás vagy Anglia jövőendőbeli nagyságának megérzése, s a királynő politikai célkitűzéseinek megérzése és helyeslése, nagyságának felismerése Budaian? Bizonyára az is, ez. Mint ahogyan Gilbert expedíciójának sürgetése is közeli cél szolgál, egyben távolra mutató jóslat is volt: Ezak-Amerika angol gyarmatosítását mint Anglia felemelkedési útját jelölté. A közeli cél — az expedíció — Kadarba fulladt, de a távoli jóslat bevált. S ez utóbbi az ifjú magyar édes szemét dicseri: felismerte azt, ami kora Angliájában a jövőbe mutatott.

Báthory követe

A spanyol armada veresége után már Magyarországon is egyre nyilvánvalóbbá vált Anglia hatalmának megnövekedése. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1594-ben elküldte Erzsébethez követét, a későbbi Perzsiát is megjárta Zalaán kemény Kakas István, hogy a török adó könnyfűtésére a királynő kőbenjárjon érte a Portán. Kakas lehetett az első magyar, aki beszélt is Erzsébettel, megcsodálta az akkor már öreg asszony fiatalos tűzű sze-

meit és latin éteesszólását, s kedvező választ vitt haza. Ez indíthatta később Báthoryt arra, hogy amikor a török elleni háborúbanan szerencsétlen fordulat következett be, s lemondott trónjáról, egy ideig azzal a gondolatpal foglalkozott: Erzsébet békés Angliájában telepedik meg.

Voltak azonban ekkortájt már olyan magyarok is, akik nemcsak Anglia belső békéjéről hallottak, s azt kívánták élvezni, hanem arról a térkenyén belső békelettségéről is, amely későbbi fejleményekben legalább olyan fontos tényezővé vált a világtörténelemnek, mint Anglia tengeri uralma. Az angol polgári forradalmat előkészítő, a demokratikus egyházkerormányzatot és az általános anyanyelvű népoktatást sürgető puritán mozgalomról, Erzsébet konzervatív arisztokratikus uralmának legerősebb belső ellenekéről van szó. Egy évvel Kakas István követsége után kelt át a csatornán hosszú nyugat-európai tanulmányúja utolsó állomására, Angliába Szilvásváralyi Imre, a magyar református egyházstörténet egyik legtalányosabb alakja. 1595 júniusában s talán júliusában is Londonban, Cambridge-ben és Oxfordban tett látogatásokat, igen különböző irányzatú, de mindig jelentős tudósokkal, köztük a neves puritánus lelkeséznél, Whitakernél. Hazatérve eredményes tárgyalt pedagógiai működés után, 1610 körül súlyos összeküzdésbe került püspökökkel, akik szenvedélyes vitában zarnokosággal vádolt meg, ugyanúgy, mint az angol puritánok az anglikán püspököket. A vitabértilt az erdélyi fejedelelem is beavatkozott, Szilvásváralyi bírtonbe került. Kiszabadulása után lekécszi állását vesztve bolyongott az országban, s hamarosan eljut a forrásokból. Ma még nem tudjuk, hogy valóban a puritanizmus első magyar képviselője volt-e, amivel már a következő nemzedék az emléket megvádolta. Az azonban tény, hogy első magyarként vett fel kapcsolatot az angliai puritanizmussal, s otthon be is számol a mozgalomról, ha nem éppen terjesztője lett. Az Angliában járt és Erzsébet korának problémáit megismerő, azokból tanulságot merítő magyarok száma nem merül ki a felsorolt háromban. Példájuk azonban elég annak bizonyítására: az ami új volt Angliában, ami előremutatott, nem kerülte el a nyitott szemű magyar kortársak figyelmét sem.

Makkai László

a történetudományok doktora